

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ З БІОЛОГІЇ

Люленко С.О., Небикова Т.А.

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

вул. Садова, 2, 20300, м. Умань

lulencoso@gmail.com

Здійснено огляд концепцій позакласної роботи, розроблених провідними педагогами минулого й сучасності. Особливу увагу приділено розвитку пізнавального інтересу, формуванню творчих здібностей учнів і навичок самостійної роботи. Розкрито роль учителя у формуванні в учнів відповідальності, дисциплінованості й любові до природи.

Дослідження охоплює методику організації позакласної роботи: спостереження, експериментальна діяльність, створення гербаріїв, проведення досліджень у куточках живої природи, на навчально-дослідних ділянках тощо. Обґрунтовано значення гурткової діяльності у формуванні в учнів наукового світогляду та виявленні обдарованих школярів.

Результати дослідження спрямовані на удосконалення позакласної роботи, що сприяє гармонійному розвитку школярів, підвищенню їхньої навчальної мотивації, зміцненню фізичного здоров'я та формуванню екологічної свідомості.

У статті досліджено особливості організації та проведення позакласної роботи з біології в загальноосвітніх навчальних закладах. Позакласна робота визначена як одна з ключових форм навчання, що сприяє поглибленню знань, розвитку пізнавального інтересу учнів, формуванню їхньої самостійності та творчих здібностей. Розглянуто історичний і сучасний контекст цього питання, зокрема внесок Я. Коменського, В. Сухомлинського, С. Русової та інших педагогів у розробку основ організації позакласної роботи.

Окреслено три основні форми позакласної діяльності з біології: індивідуальну, гурткову та масову, а також детально описано методику їхнього проведення. У статті акцентується увага на важливості роботи вчителя у формуванні інтересу до природи та дослідницької діяльності. Наведено приклади застосування практичних завдань, спостережень, екскурсій та експериментів для підвищення рівня предметних знань і виховання екологічної свідомості школярів.

Результати дослідження свідчать, що якісно організована позакласна робота є потужним інструментом формування наукового світогляду учнів, їхньої соціальної активності та гармонійного розвитку. Автор пропонує практичні рекомендації щодо впровадження позакласних заходів у навчальний процес, враховуючи сучасні вимоги до освіти та специфіку викладання біології. *Ключові слова:* позакласна робота, біологія, пізнавальний інтерес, екологічна свідомість, гурткова діяльність, індивідуальна форма роботи.

Peculiarities of organizing and conducting extracurricular activities in biology. Liulenko S., Nebykova T.

The article reviews the concepts of extracurricular activities developed by leading teachers of the past and present. Particular attention is paid to the development of cognitive interest, the formation of students' creative abilities and independent work skills. The role of the teacher in fostering responsibility, discipline and love of nature in students is revealed.

The study covers the methodology of organizing extracurricular activities: observation, experimental activities, creation of herbaria, research in wildlife areas, educational and research plots, etc. The importance of club activities in the formation of students' scientific outlook and the identification of gifted students is substantiated.

The results of the study are aimed at improving extracurricular activities that contribute to the harmonious development of students, increasing their academic motivation, strengthening their physical health and forming environmental awareness.

The article investigates the peculiarities of organizing and conducting extracurricular activities in biology in general education institutions. Extracurricular work is defined as one of the key forms of education that contributes to the deepening of knowledge, development of students' cognitive interest, formation of their independence and creativity. The author considers the historical and modern context of this issue, in particular, the contribution of J. Komensky, V. Sukhomlynsky, S. Rusova and other teachers to the development of the basics of organizing extracurricular activities.

The article outlines three main forms of extracurricular activities in biology: individual, group and mass, and describes in detail the methods of their implementation. The article emphasizes the importance of the teacher's work in fostering interest in nature and research. Examples of the use of practical tasks, observations, excursions and experiments to improve the level of subject knowledge and raise environmental awareness of schoolchildren are given.

The results of the study show that well-organized extracurricular activities are a powerful tool for shaping students' scientific outlook, their social activity and harmonious development. The author offers practical recommendations for the implementation of extracurricular activities in the educational process, taking into account modern requirements for education and the specifics of teaching biology. *Key words:* extracurricular activities, biology, cognitive interest, environmental awareness, group activities, individual form of work.

Постановка проблеми. Сучасна система освіти спрямована на формування всебічно розвиненої особистості, здатної до самостійного мислення, творчої діяльності та свідомого ставлення до при-

роди. У цьому контексті особливого значення набуває позакласна робота з біології, яка не лише доповнює основний навчальний процес, але й сприяє розвитку пізнавального інтересу, формуванню еко-

логічної культури та дослідницьких компетентностей учнів.

Попри значний педагогічний потенціал позакласної роботи, її організація часто обмежується формальним проведенням заходів без належного методичного забезпечення або врахування індивідуальних інтересів і потреб школярів. Відсутність системного підходу до позакласної діяльності призводить до низького рівня залученості учнів, що знижує ефективність навчання та виховання.

Це обумовлює необхідність глибокого аналізу сучасних методів організації позакласної роботи з біології, розробки інноваційних форм і підходів до її проведення, а також практичних рекомендацій для вчителів щодо ефективного використання цього інструменту у вихованні екологічно свідомих і науково обізнаних громадян.

Актуальність дослідження. Сучасний розвиток суспільства потребує підготовки покоління, яке здатне не лише адаптуватися до швидких змін, а й впливати на них через свідоме прийняття рішень та активну життєву позицію. Формування науково-дослідницьких компетентностей учнів у процесі навчання біології є важливою складовою цього завдання, адже вона сприяє розвитку критичного мислення, творчості, вміння працювати з інформацією та застосовувати знання у реальних життєвих ситуаціях.

Факультативна робота з біології, яка є частиною позакласної діяльності, відкриває широкі можливості для інтеграції науково-дослідницької діяльності в освітній процес. Вона дозволяє поглиблювати знання, розвивати інтерес до природничих наук, формувати екологічну свідомість та виховувати відповідальне ставлення до природи.

Однак на практиці часто спостерігається недостатня увага до методичного забезпечення факультативної роботи, відсутність ефективних інноваційних підходів та системної підтримки з боку педагогів. Це знижує мотивацію учнів до участі у дослідницькій діяльності, обмежує можливості розвитку їхньої наукової компетентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури свідчить про значну увагу дослідників до проблеми формування науково-дослідницьких компетентностей учнів. У дослідженнях багатьох науковців (Г. Бузова, І. Єрмакова, С. Подмазіна) розглядається сутність компетентнісного підходу в освіті, його роль у розвитку творчих здібностей та критичного мислення учнів.

Зокрема, праці Н. Побірченко та О. Савченко акцентують увагу на значенні дослідницької діяльності як інструменту поглиблення знань і формування інтересу до науки. Дослідники підкреслюють необхідність впровадження в навчальний процес проєктних методів, які дозволяють учням отримувати практичний досвід та навички розв'язання реальних завдань.

У роботах В. Сухомлинського ідеї інтеграції навчального та дослідницького компонентів представлені через педагогіку співробітництва, коли вчитель і учень стають партнерами у процесі пізнання. Цей підхід є важливим для забезпечення індивідуалізації навчання та розвитку в учнів впевненості у власних силах.

Однак питання організації факультативної роботи з біології як засобу формування науково-дослідницьких компетентностей учнів потребує подальшого дослідження. Праці, присвячені факультативним курсам, здебільшого зосереджені на їх змістовому наповненні (Л. Демченко, О. Плахотнік), але недостатньо уваги приділено методичним підходам до формування дослідницьких компетентностей.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Незважаючи на значний науковий інтерес до проблеми формування науково-дослідницьких компетентностей учнів, окремі аспекти цього питання залишаються недостатньо вивченими. Відомо, що ефективність формування дослідницьких компетентностей залежить від індивідуального підходу, проте існує потреба у розробці конкретних моделей адаптації факультативних курсів до різних категорій учнів.

Мета статті. Обґрунтування теоретичних та методичних засад формування науково-дослідницьких компетентностей учнів у процесі факультативної роботи з біології, а також розробка практичних рекомендацій щодо організації цієї діяльності з використанням інноваційних технологій та інтерактивних методів навчання.

Викладення основного матеріалу. Позакласна робота з біології стає потужним інструментом розвитку науково-дослідницьких компетентностей учнів, сприяючи їхній підготовці до подальшого навчання та професійної діяльності в сучасному суспільстві. Позакласна робота є єдиною нерегламентованою часом сферою виховання, через яку проходять практично всі діти: місце її функціонування – школа, у якій держава так чи інакше регламентує мету, завдання, зміст, методику й діяльність шкільних педагогів, які мають певні правові адміністративні зобов'язання.

Позакласна робота з біології є важливим елементом освітнього процесу, що доповнює уроки, поглиблює знання учнів і сприяє розвитку їхньої науково-дослідницької діяльності. Ефективна організація позакласної роботи передбачає врахування низки особливостей, які стосуються змісту, методів, форм проведення та матеріально-технічного забезпечення.

Основними цілями позакласної роботи є:

- формування в учнів пізнавального інтересу до вивчення біології;
- встановлення зв'язків і залежностей між окремими елементами та явищами природи; розширення уявлень дітей про єдність природи;

- розвиток самостійності, творчих здібностей;
- формування у дітей бережливого ставлення до природи;
- забезпечення застосування знань на практиці (під час спостережень і експериментів у природі, кабінеті біології, куточку живої природи, на навчально-дослідній ділянці тощо) [3].

Під час проведення позакласної роботи у дітей виховується повага до праці, в тому числі й до фізичної. В учнів, що беруть участь у позакласній роботі, виховується почуття відповідальності за доручену справу, дисциплінованість, діти привчаються виконувати роботу своєчасно. У позакласній роботі відкриваються широкі можливості для виявлення ініціативи, творчості, в учнів розвивається любов до рідної природи. Позакласна робота пов'язана з перебуванням на свіжому повітрі, зміцнює дітей фізично, загартовує їх організм, включає в себе ряд заходів з охорони природи.

Найголовнішою умовою організації позакласної роботи є керівна роль учителя. Завдання вчителя полягає в тому, щоб формувати в дітей стійкий інтерес до природи, захоплення різноманітними дослідженнями. Щоб зацікавити школярів, учитель має досконало знати природу рідного краю і бути готовим відповісти на будь-яке запитання дитини. Разом з тим він повинен багато чого вміти: спостерігати, аналізувати результати спостережень і використовувати їх у своїй навчальній роботі; проводити найпростіші польові дослідження, складати гербарій рослин, виготовляти колекції корисних копалин, гірських порід, ґрунтів, комах; проводити дослід з рослинами, тваринами, правильно планувати й обробляти пришкольну ділянку, організовувати догляд за тваринами.

На сьогоднішній день позакласна робота вважається найважливішим чинником розкриття здібностей учнів та створення цілісної системи пошуку та виховання творчо обдарованих особистостей. Вміло організована школою позакласна робота здатна не лише виховувати та вдосконалювати закладене в дітях природою, виправляти небажані соціальні відхилення в їхній поведінці та свідомості, а й створювати потребу в постійному саморозвитку та надавати можливості для самореалізації в сучасних умовах.

Організовуючи позакласну роботу у школі більшість керівників і методистів розуміють спеціальні заходи, які проводяться в позаурочний час і мають зміст, не завжди передбачений навчальною програмою, специфічні форми, методи та прийоми проведення.

Саме тому завданням позакласної роботи, за висловленням В. Сухомлинського, є:

- збагачення й розширення знань учнів, створення, інтелектуального фону, що сприяє свідомому і глибокому засвоєнню програмного матеріалу;
- поглиблення набутих на уроках знань, розвиток умінь і навичок усного й письмового мовлення;

- виховання ініціативи, самостійності, творчих здібностей учнів, їх пізнавальних інтересів; забезпечення виховної спрямованості предмета, що вивчається, формування почуття патріотизму.

Позакласна робота з біології проводиться в 3 формах:

1. Індивідуальна форма передбачає:

- спостереження за ростом і розвитком окремих рослин, способами поширення плодів і насіння, птахами в куточку живої природи і вдома;
- самостійну роботу учнів у куточку живої природи, в кабінеті біології;
- позакласне читання книг про природу, які розкриватимуть перед учнями захоплюючий світ живої природи, сприятимуть вихованню бережливого ставлення та любові до рослин і тварин;
- реферування літератури, підготовку доповідей, написання творів, складання кросвордів, загадок тощо.

Завдання можуть мати практичну спрямованість, наприклад, зібрати різноманітні культурні рослини або бур'яни, приготувати гербарій.

Позакласне читання займає важливе місце у процесі вивчення біології. Залучення дітей до цього виду роботи не тільки розширює їх кругозір з навчального предмета, але й зумовлює розвиток самостійності та формування бажання і вміння працювати з книжкою. Щоб керувати цією діяльністю, учитель повинен бути добре обізнаний з дитячою науково-популярною літературою, а також пам'ятати, що ефективність позакласного читання забезпечується при дотриманні ряду вимог [1].

Організовуючи спостереження за живими об'єктами, вчитель повинен допомогти дітям намітити об'єкти, скласти конкретний план роботи, організувати систематичне керівництво та облік роботи.

2. Гурткова робота – насамперед, це різноманітні гуртки.

Мета гуртка – зацікавити учнів предметом, поглибити і розширити їхні знання.

Гурткова робота спрямована на формування стійкого пізнавального інтересу до вивчення біології, наукового світогляду учнів, поглиблення та усвідомлення теоретичних знань, виробку в них навичок спостереження, проведення експерименту підготовку їх до майбутньої трудової діяльності.

У різних закладах середньої освіти функціонують різноманітні гуртки, як-то: юних натуралістів, квітників, садівників, зоологів, агрохіміків, «асистентів» кабінету біології тощо. Організовуючи гурток учитель біології повинен, насамперед, враховувати інтереси учнів, місцеві умови і досвід керівників гуртків. МОН України рекомендує Програми гуртків різного профілю на 1 або 2 роки навчання.

Основним документом у роботі гуртка є план навчально-виховної роботи, що складається керівником на I і II півріччя та на період літніх канікул відповідно до програми. План охоплює теоретичні

й практичні заняття, бесіди, підсумкові заняття, підготовку і проведення масових заходів, екскурсій. В окремому розділі планується масова і суспільно-корисна робота. Важливо планувати роботу гуртків відповідно до навчальної програми з біології для загальноосвітніх навчальних закладів, з урахуванням вікових особливостей членів гуртка [4].

3. Масова – охоплює учнів усього класу, декількох класів, або навіть, цілої школи і передбачає проведення різноманітних масових заходів.

До масової позакласної роботи належать різні позакласні предметні заходи: тематичні вечори, свята, тематичний перегляд науково-популярних і художніх фільмів про природу, КВК (клуб веселих та кмітливих), вікторини, виставки робіт учнів, конкурси («Осінній букет»), акції («Нагодуємо пташок узимку» чи «Посади дерево»), кампанії («День птахів»), тижні біології тощо. Також вони можуть проводитися з метою ознайомлення всіх учасників освітнього процесу з підсумками роботи учнів у гуртках, на ділянці тощо. Гуртківці доповідають про свою роботу та її результати. Доповіді супроводжуються демонстрацією результатів дослідницьких робіт учнів: малюнками, фотографіями, таблицями, колекціями тощо.

Виставки робіт учнів – це найцікавіша і дуже корисна форма фіксації робіт дітей. Виставка повинна мати чітко поставлену мету, визначену тему. Восени демонструються результати літніх робіт учнів, дослідів на ділянці та в кутку живої природи; взимку – роботи юннатів; навесні – самостійні роботи учнів за рік. До кожного експонату потрібно додати стислу анотацію, щоб кожний відвідувач міг самостійно ознайомитись з експонатом. Виставки проводяться на теми «Що доводять наші досліді?», «Догляд за рослинами», «Розвиток рослин» тощо. Доцільно виділити із числа юннатів учнів-екскурсоводів.

На виставку запрошуються батьки, учні інших шкіл. Слід організувати облік відвідувачів. Після закінчення виставки проводяться відкриті збори гуртка юннатів, на яких кращі експонати преміюють книгами, рослинами, приладами.

Із завданнями охорони природи безпосередньо пов'язані такі заходи, як озеленення школи, села, міста, проведення різних кампаній, наприклад «Дня птахів», «Тижня саду», «Місячника лісу» тощо. Велике значення мають роботи з озеленення. Вони привчають дітей бережливо ставитись не лише до своїх насаджень, а й до природних.

Відповідно до мети і завдань у педагогіці визначено функції позакласної роботи – навчальна, виховна й розвивальна. Враховуючи специфіку позакласної роботи і функції мають свої особливості.

Позакласна робота може слугувати ефективним засобом диференціації навчання і виховання за умови дотримання відповідної регламентації навчального плану і навіть компенсувати його недоліки, які іноді

важко усунути в межах навчальної діяльності через її значну насиченість обов'язковими заняттями.

Величезне значення в позакласній роботі має розвивальна функція, яка полягає у виявленні й розвитку індивідуальних здібностей, можливостей та інтересів учнів завдяки їх залученню до активної участі у відповідній діяльності. Помітивши, що дитина чимось цікавиться, педагог може ознайомити з додатковою цікавою інформацією з цього питання, запропонувати літературу, дати доручення, яке лежить в області інтересів учня, створити такі умови, в яких учень отримує схвалення дитячого колективу за свою компетентність з даного питання, отже, педагог відкриває нові можливості дитині і тим самим зміцнює його інтереси [2].

Мета, функції і завдання позакласної роботи впливають на відбір її змісту. Зміст позакласної роботи представляє собою адаптований соціальний досвід, емоційно пережиті і реалізовані в особистому досвіді дитини різноманітні аспекти людського життя: наука, мистецтво, література, техніка, взаємодія між людьми, мораль.

Головні висновки. Позакласна робота з біології має велике значення для формування у школярів глибоких знань з цієї дисципліни, розширення їхнього кругозору та розвитку науково-дослідницьких компетентностей. Це дозволяє учням отримати додаткові знання, які не завжди можна охопити в межах стандартних уроків. Успішність позакласної роботи залежить від ретельного планування та організації. Важливо правильно вибирати теми, адаптовані до інтересів учнів, враховувати їхні здібності та створювати сприятливу атмосферу для творчої діяльності.

Інтерактивні методи та форми роботи, такі як екскурсії, проекти, клуби і гуртки, є ефективними інструментами, які сприяють глибшому засвоєнню матеріалу та розвитку практичних навичок. Залучення учнів до активної діяльності допомагає їм зрозуміти важливість біології в реальному житті.

Залучення до позакласної роботи фахівців з наукових та екологічних організацій, а також використання сучасного обладнання значно підвищує ефективність занять і дозволяє учням працювати з реальними науковими даними.

Загалом позакласна робота з біології є важливим компонентом загальної освітньої діяльності, який сприяє розвитку творчих, пізнавальних і дослідницьких навичок учнів, готуючи їх до участі в наукових проєктах і пошуку нових рішень для вирішення екологічних проблем.

Перспективи використання результатів дослідження. Результати дослідження можуть бути використані для розробки та впровадження нових навчальних програм, курсів і методичних рекомендацій, спрямованих на розвиток навичок організації позакласної роботи з біології.

Література

1. Богданова О.К. Сучасні форми і методи викладання біології в школі. Харків: Основа, 2003. 80 с.
2. Вивчаємо рідний край. Програми гуртків юних екологів і дослідників природи для позашкільних установ і загальноосвітніх шкіл. Мелітополь: Запоріжжя, 1999.
3. Кизенко В.І. Особливості застосування методів навчання на факультативних заняттях. *Біологія і хімія в школі*. 2002. № 5. С. 6–13.
4. Ярошенко О.Г. Групова навчальна діяльність школярів: Теорія і методика. Київ: Партнер, 1997. 193 с.